

**MADANIY BIRLIKLARNING INGLIZ TILIDAN O‘ZBEK TILIGA TARJIMASI:
LINGVOSEMANTIK VA PRAGMATIK YONDASHUV****Jo‘raqulova Mahfuza To‘xtasin qizi**

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti

Magistr talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20335083>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima jarayonida uchraydigan madaniy birliklarning lingvosemantik va pragmatik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Tadqiqot davomida milliy-madaniy koloritga ega bo‘lgan so‘z va iboralar, realiyalar, frazeologik birliklar hamda madaniy konseptlarning tarjimada qayta ifodalanish usullari o‘rganiladi. Shuningdek, madaniyatga xos birliklarni tarjima qilishda ekvivalentlik, adekvatlik va pragmatik moslashtirish masalalariga alohida e‘tibor qaratiladi. Maqolada tarjimonning lingvistik kompetensiyasi bilan bir qatorda, uning madaniyatlararo kommunikativ yondashuvi ham muhim omil sifatida baholanadi. Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi madaniy tafovutlarning tarjima jarayoniga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishini hamda pragmatik omillar tarjima sifatini belgilovchi asosiy vositalardan biri ekanligini ko‘rsatadi. Mazkur tadqiqot tarjimashunoslik, lingvokulturologiya va pragmatolingvistika sohalaridagi ilmiy izlanishlarni boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: madaniy birlik, lingvosemantika, pragmatika, tarjima adekvatligi, pragmatik moslashtirish, lingvokulturologiya, realiya, madaniy konsept, ekvivalentlik.

Annotation. This article scientifically analyzes the linguistic-semantic and pragmatic features of cultural units encountered in the process of translating from English into Uzbek. The research investigates the methods of rendering nationally and culturally marked words and expressions, realia, phraseological units, and cultural concepts in translation. Particular attention is paid to the issues of equivalence, adequacy, and pragmatic adaptation in the translation of culture-specific units. The article emphasizes that, alongside the translator’s linguistic competence, intercultural communicative competence also plays a crucial role in achieving an adequate translation. The findings of the study demonstrate that cultural differences between English and Uzbek significantly influence the translation process, while pragmatic factors serve as one of the key determinants of translation quality. The research contributes to the development of translation studies, linguoculturology, and pragmatolinguistics.

Keywords: cultural unit, linguosemantics, pragmatics, translation adequacy, pragmatic adaptation, linguoculturology, realia, cultural concept, equivalence.

Аннотация. В данной статье с научной точки зрения анализируются лингвосемантические и прагматические особенности культурных единиц, встречающихся в процессе перевода с английского языка на узбекский. В ходе исследования рассматриваются способы передачи национально-культурно маркированных слов и выражений, реалий, фразеологических единиц и культурных концептов в переводе. Особое внимание уделяется вопросам эквивалентности, адекватности и прагматической адаптации при переводе культурно обусловленных единиц. В статье подчеркивается, что наряду с лингвистической компетенцией переводчика важную роль играет его межкультурная коммуникативная компетенция. Результаты исследования показывают, что культурные различия между английским и узбекским языками существенно влияют на процесс перевода, а прагматические факторы выступают одним из основных критериев

качества перевода. Данное исследование способствует развитию переводоведения, лингвокультурологии и прагмалингвистики.

Ключевые слова: *культурная единица, лингвосемантика, прагматика, адекватность перевода, прагматическая адаптация, лингвокультурология, реалья, культурный концепт, эквивалентность.*

Kirish

Jahon miqyosida integratsiya va globallashtirish jarayonlarining jadallashtirish natijasida xalqlar o'rtasidagi madaniy, siyosiy, iqtisodiy hamda ilmiy aloqalar tobora kengayib bormoqda.

Bunday sharoitda tillararo va madaniyatlararo kommunikatsiyani ta'minlovchi asosiy vositalardan biri sifatida tarjimaning o'рни va ahamiyati yanada ortmoqda. Ayniqsa, badiiy adabiyot, ommaviy axborot vositalari, ilmiy matnlar hamda publitsistik asarlarni tarjima qilish jarayonida til birliklari bilan bir qatorda milliy-madaniy xususiyatlarni ham adekvat tarzda ifodalash tarjimashunoslikning muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Shu jihatdan tarjima nafaqat bir tildagi axborotni boshqa tilga ko'chirish jarayoni, balki ikki xalq madaniyatini o'zaro bog'lovchi murakkab kommunikativ hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Til va madaniyat o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan ijtimoiy hodisalardir. Har bir xalqning tarixi, urf-odatlar, milliy qadriyatlar, turmush tarzi va dunyoqarashi uning tilida o'z aksini topadi. Shu sababli til birliklari, ayniqsa, milliy-madaniy koloritga ega bo'lgan so'z va iboralar tarjima jarayonida muhim lingvistik hamda pragmatik muammolarni yuzaga keltiradi. Xususan, realiyalar, frazeologik birliklar, maqol va matallar, murojaat shakllari, diniy tushunchalar, milliy taomlar, kiyim-kechak nomlari hamda madaniy konseptlar boshqa tilga tarjima qilinganda ularning semantik mazmuni bilan bir qatorda uslubiy bo'yoqlari va kommunikativ vazifalarini ham saqlab qolish talab etiladi. Biroq turli xalqlarning mentaliteti va madaniy tafovutlari sababli bunday birliklarning to'liq ekvivalentini topish har doim ham imkon qadar oson kechmaydi.

Tarjimashunoslikda madaniy birliklarni tarjima qilish masalasi ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, V.N. Komissarov, A.D. Shveytser, L.S. Barxudarov, P. Newmark, E. Nida kabi tarjimashunos olimlar tarjimada ekvivalentlik, adekvatlik va pragmatik moslashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratganlar. Ularning ilmiy qarashlariga ko'ra, tarjimon matnning faqat grammatik yoki leksik mazmunini emas, balki uning madaniy va kommunikativ xususiyatlarini ham to'liq anglab yetishi lozim. Chunki tarjimaning muvaffaqiyati ko'p jihatdan matnda ifodalangan milliy-madaniy mazmuni qay darajada to'g'ri yetkazib bera olish bilan belgilanadi.

Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishi bilan bir qatorda, ularning madaniy asoslari ham sezilarli darajada farqlanadi. Ingliz tilida qo'llaniladigan ayrim madaniy birliklar o'zbek tilida mavjud bo'lmasligi yoki boshqacha semantik va pragmatik ma'nolarni ifodalashi mumkin. Masalan, ingliz xalqining turmush tarzi, ijtimoiy munosabatlari yoki tarixiy tajribasi bilan bog'liq bo'lgan ayrim tushunchalarni o'zbek tiliga tarjima qilishda tarjimon muqobillashtirish, transliteratsiya, izohli tarjima yoki pragmatik adaptatsiya kabi usullardan foydalanadi. Bu esa tarjimonda nafaqat lingvistik bilim, balki madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyaning ham yuqori darajada shakllangan bo'lishini talab etadi.

Madaniy birliklarni tarjima qilishda pragmatik omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Chunki tarjima qilinayotgan matnning asosiy maqsadi o'quvchiga nafaqat ma'lumot yetkazish, balki muayyan estetik, emotsional yoki kommunikativ ta'sir ko'rsatishdan iboratdir.

Agar tarjimada pragmatik ma'no yetarli darajada saqlanmasa, matnning ta'sirchanligi pasayishi yoki asl mazmun buzilishi mumkin. Shu bois tarjimon matnni qabul qiluvchi auditoriyaning madaniy saviyasi, milliy dunyoqarashi va til xususiyatlarini hisobga olgan holda tarjima strategiyasini tanlashi lozim bo'ladi.

Mazkur maqolada ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima jarayonida madaniy birliklarning ifodalanish xususiyatlari lingvosemantik va pragmatik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida milliy-madaniy xususiyatga ega birliklarning tarjimada berilish usullari, ularning semantik va uslubiy jihatlari, pragmatik moslashtirish vositalari hamda tarjima adekvatligini ta'minlashdagi o'rni o'rganiladi. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillari misolida madaniy tafovutlarning tarjima jarayoniga ko'rsatadigan ta'siri yuzasidan ilmiy xulosalar chiqariladi.

Tadqiqot natijalari tarjimashunoslik, lingvokulturologiya va pragmalingvistika sohalaridagi ilmiy izlanishlarni boyitishga hamda madaniy birliklarni tarjima qilish amaliyotini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Tarjima jarayoni nafaqat til birliklarini bir tildan ikkinchi tilga o'girish, balki muayyan xalqning madaniyati, mentaliteti va dunyoqarashini qayta ifodalash jarayoni ham hisoblanadi.

Shu sababli tarjimashunoslikda madaniy birliklarning adekvat tarjimasi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi milliy-madaniy tafovutlar tarjima jarayonida lingvosemantik va pragmatik muammolarni yuzaga keltiradi. Bunday birliklarni tarjima qilishda tarjimon nafaqat tilning grammatik va leksik xususiyatlarini, balki kommunikativ vaziyat va madaniy kontekstni ham hisobga olishi lozim.

Madaniy birliklar muayyan xalqning tarixiy taraqqiyoti, urf-odatlarini, an'analarini va turmush tarzi bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Tarjimashunoslikda bunday birliklar ko'pincha "realiya", "madaniy konsept" yoki "milliy-madaniy birlik" tushunchalari orqali ifodalanadi.

Ingliz tilidagi ayrim madaniy birliklar o'zbek tilida to'liq muqobilga ega emasligi sababli ularni tarjima qilish murakkab jarayon hisoblanadi. Masalan, ingliz tilidagi Thanksgiving Day, pub, Halloween, pudding kabi tushunchalar o'zbek xalqining milliy madaniyatida aynan mavjud emas. Shu bois tarjimon bunday birliklarni o'quvchiga tushunarli tarzda yetkazish uchun turli tarjima usullaridan foydalanadi.

Lingvosemantik yondashuv madaniy birliklarning ma'no xususiyatlarini tahlil qilishga asoslanadi. Tarjima jarayonida so'zning denotativ va konnotativ ma'nolarini saqlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki madaniy birliklar nafaqat lug'aviy ma'no, balki milliy-emotsional bo'yoqni ham ifodalaydi. Masalan, ingliz tilidagi tea time birikmasi oddiy "choy ichish vaqti" ma'nosini emas, balki ingliz xalqining kundalik turmushidagi muhim madaniy an'anani anglatadi. Uni faqat so'zma-so'z tarjima qilish matnning madaniy mazmunini to'liq ochib bera olmaydi. Shuning uchun tarjimon kontekstga mos ravishda izohli yoki pragmatik tarjima usullarini qo'llashi zarur bo'ladi.

Frazeologik birliklarni tarjima qilish ham lingvosemantik jihatdan murakkab masalalardan biridir. Chunki frazeologizmlar xalqning milliy tafakkuri va madaniy qarashlarini o'zida aks ettiradi. Masalan, ingliz tilidagi as busy as a bee iborasi o'zbek tilida "asalari kabi mehnatkash" tarzida emas, balki "tinib-tinchimas" yoki "juda band" kabi mos ekvivalentlar orqali ifodalanadi.

Bu holatda tarjimon nafaqat ma'noni, balki iboraning uslubiy va emotsional ta'sirini ham saqlab qolishga harakat qiladi.

Pragmatik yondashuv esa tarjimaning kommunikativ ta'sirini saqlashga qaratiladi.

Pragmatika til birliklarining nutq jarayonidagi funksiyasi va o'quvchiga ko'rsatadigan ta'sirini o'rganadi. Tarjima jarayonida pragmatik moslashtirish muhim vositalardan biri hisoblanadi. Chunki bir xalq uchun tushunarli bo'lgan madaniy birlik boshqa xalq vakillari uchun noma'lum yoki tushunarsiz bo'lishi mumkin. Shu sababli tarjimon ayrim hollarda matnga qo'shimcha izohlar kiritadi yoki o'quvchi mentalitetiga yaqinroq bo'lgan muqobillarni tanlaydi.

Masalan, ingliz tilidagi Christmas dinner tushunchasi ingliz xalqi madaniyatida diniy va oilaviy an'analar bilan bog'liq muhim hodisa hisoblanadi. Uni o'zbek tiliga oddiy "Rojdestvo kechki ovqati" deb tarjima qilish ma'noni to'liq ochib bermasligi mumkin. Tarjimon bunday holatda pragmatik adaptatsiya orqali tushunchaning madaniy mohiyatini izohlashga harakat qiladi.

Bu esa o'quvchining matnni to'g'ri anglashiga yordam beradi.

Badiiy asarlar tarjimasida milliy koloritni saqlash ham muhim masalalardan biridir. Muallif tomonidan qo'llangan madaniy birliklar asarning estetik va emotsional ta'sirini kuchaytiradi. Agar tarjimada bunday birliklar noto'g'ri yoki yetarlicha ifodalanmasa, asarning badiiy qiymati pasayishi mumkin. Shu bois tarjimon matndagi milliy ruhni saqlab qolishga intilishi zarur.

Ayniqsa, personajlarning nutqi, murojaat shakllari, milliy taomlar, kiyim-kechak nomlari va urf-odatlarini tarjima qilishda lingvokulturologik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Madaniy birliklarni tarjima qilishda transliteratsiya, transkripsiya, kalkalash, izohli tarjima, muqobillashtirish va pragmatik adaptatsiya kabi usullar keng qo'llaniladi. Har bir usulning qo'llanishi matn turi, kommunikativ vaziyat va o'quvchi auditoriyasiga bog'liq bo'ladi.

Masalan, tarixiy yoki etnografik matnlarda milliy koloritni saqlash uchun transliteratsiya usuli ko'proq qo'llansa, ommabop matnlarda pragmatik moslashtirish usuli samaraliroq hisoblanadi.

Shunday qilib, ingliz va o'zbek tillarida madaniy birliklarning tarjimasida murakkab lingvistik va pragmatik jarayon hisoblanadi. Tarjimon tarjima jarayonida til birliklarining semantik ma'nosi bilan bir qatorda, ularning madaniy va kommunikativ xususiyatlarini ham hisobga olishi zarur. Lingvosemantik va pragmatik yondashuvlarning uyg'unligi tarjima adekvatligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillarida madaniy birliklarning tarjimada ifodalanishi murakkab hamda ko'p qirrali lingvistik va pragmatik jarayon hisoblanadi. Tarjima jarayonida nafaqat til birliklarining lug'aviy ma'nosini, balki ularning milliy-madaniy mazmuni, uslubiy xususiyatlari va kommunikativ ta'sirini ham saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, realiyalar, frazeologik birliklar, milliy urf-odatlar, diniy tushunchalar va madaniy konseptlarni tarjima qilishda tarjimondan yuqori darajadagi lingvistik bilim hamda madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya talab etiladi.

Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi madaniy tafovutlar ayrim birliklarning to'liq ekvivalentini topishda muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi aniqlandi. Bunday hollarda tarjimon transliteratsiya, izohli tarjima, muqobillashtirish, kalkalash va pragmatik adaptatsiya kabi tarjima usullaridan foydalanadi. Ushbu usullar matnning mazmuniy yaxlitligini saqlash, o'quvchiga tushunarli bo'lishini ta'minlash hamda asarning milliy koloritini imkon qadar qayta yaratishga xizmat qiladi.

Shuningdek, maqolada pragmatik omillarning tarjima sifatini belgilashdagi o'rni muhim ekanligi ta'kidlandi. Chunki tarjimaning asosiy vazifasi faqat axborotni yetkazish emas, balki asl matndagi kommunikativ va emotsional ta'sirni ham qayta hosil qilishdan iboratdir.

Shu nuqtai nazardan, tarjimon matnni qabul qiluvchi auditoriyaning madaniy saviyasi, mentaliteti va til xususiyatlarini hisobga olgan holda tarjima strategiyasini tanlashi lozim bo‘ladi.

Tahlillar natijasi shuni ko‘rsatadiki, lingvosemantik va pragmatik yondashuvlarning uyg‘unligi madaniy birliklarni adekvat tarjima qilishning asosiy omillaridan biridir. Tarjima jarayonida madaniy birliklarning semantik mazmuni bilan bir qatorda ularning milliy ruhini ham saqlab qolish tarjima sifati va badiiy ta’sirchanligini oshiradi. Shu bois madaniy birliklarni tarjima qilish masalasi tarjimashunoslik, lingvokulturologiya va pragmalingvistika sohalarida dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda.

Mazkur tadqiqot ingliz va o‘zbek tillarida madaniy birliklarning tarjima xususiyatlarini o‘rganishda nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, kelgusida bu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. – Москва: Международные отношения, 1975.
2. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – Москва: Высшая школа, 1990.
3. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. – Москва: Наука, 1988.
4. Newmark P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall, 1988.
5. Nida E. A., Taber C. R. The Theory and Practice of Translation. – Leiden: Brill, 1969.
6. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London and New York: Routledge, 2011.
7. Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation. – London: Oxford University Press, 1965.
8. Venuti L. The Translator’s Invisibility: A History of Translation. – London and New York: Routledge, 1995.
9. Мусаев К. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Фаъ, 2005.
10. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978.
11. Раҳимов Ғ. Таржимашунослик асослари. – Тошкент: Tafakkur Bo‘stoni, 2016.
12. Crystal D. Language and Culture. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
13. Halliday M. A. K. Language as Social Semiotic. – London: Edward Arnold, 1978.
14. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. – London: Routledge, 2015.
15. Karimov S., Mo‘minov O. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2020.